

Валентина Хархун

Радянська спадщина як об'єкт політики пам'яті в Україні (музейний аспект)¹

У статті проаналізовано політику пам'яті про радянське минуле, яка запроваджувалася протягом 25 років української незалежності. Автор зосереджує основну увагу на ролі музеїв у державних, регіональних та приватних пам'яттєвих проектах та розмірковує над основними типами музейної нарації про радянське минуле в Україні.

Ключові слова: політика пам'яті, пам'яттєвий проект, мнемонічний актор, українська рецепція комунізму.

The article analyzes Ukraine's politics and policies in the area of historical memory after 1991, specifically with regard to Ukraine's Soviet period. The author focuses on the role played by museums in the process of developing national, regional, and personal memory projects and looks at the main mnemonic actors, as well as different types of Ukraine's current museum narratives on Soviet history.

Keywords: memory politics, memory projects, mnemonic actor, the Ukrainian perception of communism.

Перші спроби рецепції комунізму відбулися в період націоналізації історії, яка тривала в останні роки перебудови та перші роки української незалежності. Рецепція комунізму, на первинному етапі переважно ревізійного характеру, стала інтегральною частиною новостворюваних чи реабілітованих національних наративів, визначаючи їх специфіку. Невдовзі після проголошення декларації про державний суверенітет УРСР з'явилася партійна постанова про створення «автономної» історії Української РСР². Згодом відбулася заміна навчального курсу «Історія СРСР» на курс «Історія України», який ґрунтувався на реабілітованій народницькій схемі, створеній Михайлом Грушевським. За логікою такої схеми, оцінки радянського періоду були переважно негативні. Як стверджує Георгій Касьянов, дехто вважав радянський період і радянську українську

державність розривом у тягlostі, який компенсується наявністю національно-визвольного руху³.

Трансформація історичних наративів проходить у такому режимі пам'яті, який називають нецілісним і суперечливим (fractured and contentious)⁴. На думку Оксани Шевель, цей режим вирізняє Україну серед інших країн, які створюють свої рецепції комунізму. Домінування такого режиму пам'яті пояснюється регіональною варіативністю у ставленні до минулого та тим, що еліти виступають мнемонічними воїнами (mnemonic warriors), які пропонують власні візії минулого, котрі визнаються за «правдиві» й не націлені на дискусію. Дослідниця вирізняє три групи акторів пам'яті в Україні: nereформовані комуністичні ліві, націоналістичні й націонал-

¹ Стаття виконана в межах проекту «Музеєфікація радянського минулого в Росії та Україні: від історичної травми до ностальгії», який авторка здійснювала в Інституті Кеннана Центру Вудро Вільсона в березні-травні 2016 р.

² Постанова «Про реалізацію республіканської програми розвитку історичних досліджень, покращення і пропаганди історії Української РСР».

³ Касьянов Г. Націоналізація історії: методологічні та термінологічні проблеми (пострадянський простір, 1990-ті роки) // Сучасна українська історіографія: проблеми методології та термінології: Матеріали Всеукраїнського науково-методологічного семінару (Київ, 17 червня 2004 р.) – К: Інститут історії України НАН України, 2005. – С. 41.

⁴ Shevel O. Memories of the Past and Vision of the Future. Remembering the Soviet Era and Its End in Ukraine // Twenty Years After Communism. The Politics of Memory and Commemoration / Edited by Michael Bernhard and Jan Kubik. – Oxford University Press, 2014. – P. 152.

демократичні праві, та аморфні центристи – колишні апаратники.

Перші, яких найяскравіше репрезентує Комуністична партія України, визначають радянську добу як безсумнівно позитивний період, тоді як добу незалежності України оцінюють негативно. Другі, які представлені «Рухом», а пізніше партією «Наша Україна», наголошують на відмінностях України від Росії. Їхня візія історії – це віковична визвольна боротьба українського народу проти різних окупантів, яка увінчується здобуттям незалежності в 1991 р. Як видно, ліві та праві постулюють діаметрально протилежні моделі рецепції радянського минулого, тому вони розцінюються мнемонічними воїнами. Центристів Оксана Шевель називає mnemonic abnegators (ті, що відмовляються або заперечують)¹, тому що вони оминають політику пам'яті, бо не зацікавлені в ній чи не бачать переваг у тому, щоб брати участь у її продукуванні. Жодна зі сторін протягом 25 років української незалежності не спромоглася усталити мнемонічну гегемонію, пам'яттєве поле відзначалося заміною домінантних гравців, що яскраво простежується на рівні президентства².

Оксана Шевель розглядає політику пам'яті передовсім у контексті політики як такої, осмислює її як елемент «партійної» ідеології. Такий підхід дозволяє виявити основні вектори боротьби за пам'ять, однак він не передбачає розгляду інших мнемонічних акторів, можливо, менш значних у державних масштабах, але без врахування ролі яких «мнемонічна мапа» виглядає неповною і певним чином деформованою.

Скажімо, важливо враховувати не тільки погляд із центру, а й позицію регіональних еліт чи регіональних громад. Показовим є те, що львівське керівництво зігнувало директиву з центру після прийняття Верховною Радою рішення про відзначення 2010 р. річниці стаханівського руху. Таку ж позицію часто демонструвала донецька еліта, реагуючи на «націоцентричні» директиви під час президентства В. Ющенка. Як результат, 2012 р. у Львові відкривається музей визвольної боротьби України, а у 2011 р. в м. Ірміно Луганської обл. – оновлений музей історії шахти «Центральна-Ірміно» та стаханівського руху. Інший приклад – регіональна репрезентація місць пам'яті, як відбулося з меморалізацією Чорнобильської катастрофи. Місцеві громади ініціюва-

ли створення місць пам'яті та музеїв, сфокусованих на цій події. Вони пропонують відмінну від загальнодержавної політики пам'ять, базовану на тотальній віктимності та героїчності, фахово аналізуючи події та вкладаючи в цей аналіз екзистенційний зміст.

Не менш важливо також враховувати приватну ініціативу у створенні мнемонічних проектів. Ілюстративний приклад з меморалізацією Афганської війни. Окрім кількох державних, більшість музеїв була створена завдяки ініціативі колишніх солдатів, які у такий спосіб намагаються відстояти своє місце в колективній пам'яті про недавнє минуле.

Саме врахування ролі трьох ключових гравців дозволить виявити специфіку й амплітуду політики пам'яті. Держава виступає визначальним гравцем, урівноважуючи політичні інтереси й керуючись ідеологією партії при владі. Вона має державні інституції, які контролюють політику пам'яті, спрямовуючи її у відповідний інтерпретаційний коридор. Регіональні громади або підтримують загальнодержавний наратив, або продукують свій, часом альтернативний. Міра альтернативності та опозиційності може збільшуватися у випадку приватних ініціатив у меморіальних проектах, часом стимульованих бажанням розповісти про «свою» пам'ять.

Специфіка співіснування трьох мнемонічних акторів яскраво прочитується на рівні музейної політики. Тому своє головне завдання я бачу в тому, щоб проаналізувати політику пам'яті про радянське минуле за 25 років української незалежності, з'ясувати роль музеїв у державних, регіональних та приватних пам'яттєвих проектах та виявити, наскільки створення та функціонування музеїв впливає на особливості української рецепції комунізму.

Значні зміни в політиці пам'яті починають відбуватися ще до проголошення незалежності, у добу перебудови, чи, оперуючи національними знаками, у постчорнобильський час. У їх основі – подолання екстремальної «національної амнезії»³. Ці зміни відзначаються кількома тенденціями. По-перше, ревізією сталінської доби, оприлюдненням тоталітарних злочинів та називанням жертв репресій. До національного культурного канону повертаються «заборонені» імена та явища, піддаються гласності табуйовані раніше теми. По-друге, на різних рівнях і з різним дозуванням

¹ Там само. – С. 155.

² Прочитування періодичності й типологічних моделей відбувається з огляду на той факт, що президенти визнаються головними акторами політики пам'яті. Такої думки дотримується більшість істориків та політологів.

³ Грицак Я. Історія в особах: до формування історичної пам'яті в Україні 1991–2001 рр. // Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід / [Ю. Шаповал, Л. Нагорна, О. Бойко та ін.]; за загальною редакцією Ю. Шаповала. – Київ: ІПЕНД, 2013. – С. 231.

оприлюднюються факти, пов'язані з катастрофічними наслідками від Чорнобильської аварії та Афганської війни, які підважили домінуючий радянський дискурс героїчності. По-третє, з'являються нові актори пам'яті – громадські об'єднання, які відстоюють націоцентричну модель пам'яттєвої політики: українське відділення товариства «Меморіал», Всеукраїнське товариство «Просвіта» ім. Т. Г. Шевченка, Народний Рух України за перебудову.

На такі зміни відповідно реагують музеї, які ще до завершення радянської доби починають продукувати альтернативні підходи до її музеєфікації. Переломним у музеєфікації радянського часу можна вважати 1990 р., коли з'являються музеї, що виявляють основні теми й «больові точки», які характеризуватимуть музеєфікаційні тенденції на наступні 25 років. Тоді засновані музей Чорнобильської трагедії (сmt Народичі, Житомирська обл.), Музей бойової слави воїнів-інтернаціоналістів (м. Євпаторія), Музей воїнів-інтернаціоналістів (м. Феодосія), Історико-меморіальний музей Євгена Коновальця (с. Зашків, Жовківський район, Львівська обл.). Цей перелік засвідчує, що музеєфікація охопила всі частини України, тематичні домінанти мають виразно регіональний характер і ґрунтуються на ініціативі локальних громад, які пропонують нові теми та нових героїв для вшанування.

На початку доби незалежності, під час президентства Л. Кравчука (1991–1994), відбуваються перші спроби регулювання політики пам'яті про комуністичне минуле. Політичне керівництво ворує на націоцентричні моделі рецепції, що пов'язано зі значним впливом правих сил та запитамі суспільства. Тому на перший погляд політика пам'яті спрямовується на подолання зв'язку з комуністичним минулим та постулювання його критичної оцінки. У цей час відкриваються архіви, публікуються заборонені історичні розвідки, упроваджується в процес навчання курс історії України, активізується робота громадських організацій. Серед комеморативних практик особливо вирізняється те, що у 1993 р. з'явився перший Указ Президента України «Про заходи у зв'язку з 60-ми роковинами голодомору в Україні» та встановлений пам'ятний знак жертвам Голодомору 1932–1933 рр. на Михайлівській площі в Києві.

Незважаючи на декларовану націленість критичного ставлення до радянського минулого, державна політика часів Л. Кравчука відзначається амбівалентністю, а звідси гібридністю, компромісністю й еkleктизмом, зумовленими одночас-

ним упровадженням нових цінностей та збереженням радянських шаблонів. Двоїстість виявляється у намаганні по-різному оцінити окремі періоди радянської історії. Сталінський час беззастережно оцінюється негативно і під час президентства Л. Кравчука, й опісля. Значно складніше з пізньорадянським періодом, оскільки і Л. Кравчук, і його наступник Л. Кучма у цей час обіймали значні партійні й адміністративні посади, тобто це частина їхньої особисто пережитої історії. В оцінці цього періоду визнаються «недоліки» й «помилки», але значної ревізійно-критичної рефлексії, як у випадку зі сталінським, період не зазнає.

Під час президентства Леоніда Кравчука на державному рівні узаконюються музейні теми сталінських репресій, Чорнобилью та Афганської війни. Знаковою є поява історико-меморіального заповідника «Биківнянські могили» у 1994 р., що функціонує як одне з основних місць комеморації жертв сталінських репресій, місцем для відвідування закордонних делегацій. У 1992 р. відкривається Національний музей «Чорнобиль», який стає головним центром творення державної нарації про Чорнобиль. Афганську тематику на державному рівні узаконюють тематично-реліквійна виставка «На чужих війнах і трагедія та доблесть Афгану» (1992), яка функціонує як підрозділ музею Великої Вітчизняної війни, та музей воїнів Вінниччини, загиблих в Афганістані (Вінниця, 1993). Серед регіональних недержавних ініціатив вирізняються музеї, присвячені історії ОУН-УПА: Музей під відкритим небом «Табір ВО УПА “Волинь-Південь”» (музейний комплекс на теренах Шумського району Тернопільської області, 1992 р.), Музей історії УПА (Тернопільська обл., м. Підгайці, 1993 р.), Музей визвольної боротьби (Стрийський район, с. Кавське, 1993 р.).

Прикметною стає практика трансформації радянських музеїв у нові з відповідною тематикою. Так, з моменту проголошення незалежності на базі Музею партизанської слави, заснованого 1963 р. в м. Яремче, постав Карпатський крайовий музей визвольних змагань. До 1991 р. у музеї розповідалося тільки про радянський партизанський рух. Зараз там показано всі етапи розвитку визвольної боротьби в регіоні: опришківський рух, історія українського січового стрілецтва, створення ОУН та діяльність УПА, а також історію дивізії СС «Галичина». У музеї залишилася інформація про діяльність радянських партизан під проводом С. Ковпака та С. Руднева в Карпатах.

Отже, у перші роки української незалежності в музейній практиці, орієнтованій на меморалізацію

радянського минулого, узаконюється домінування віктимності як визначальної нарації, що продукується на державному рівні. На регіональному рівні, передовсім на Західній Україні, окрім віктимності, активно заявлена нарація героїчності, оприєвлена в музеєфікації ОУН-УПА. Окрім того, у цьому регіоні найбільш виразна тенденція, що стосується трансформації радянських музеїв, наповнення їх новим змістом.

Десятиліття президентства Леоніда Кучми дослідники називають періодом «свідомо практикованої амбівалентності»¹, що полягала в намаганні поєднати національний та радянський наративи. На рівні метафор її легко означити, як коливання між Грушевським та Щербицьким: у 1998 р. відкривається монумент М. Грушевському в Києві, у 2003 р. на державному рівні святкується 85-річчя колишнього першого секретаря Компартії України В. Щербицького. Така політика особливо помітна на рівні коммеморативних заходів.

Націоцентричний вектор спрямований на меморалізацію травматичного досвіду комуністичного минулого з виразною антирадянською семантикою. На початку своєї каденції у 1994 р. Президент Л. Кучма підписав розпорядження «Про заходи щодо вшанування пам'яті жертв політичних репресій, похованих у селищі Биківня». Цього ж року встановлено пам'ятний знак воїнам-афганцям. У 1997 р. постановою Кабінету Міністрів створюється робоча група з вивчення та оцінки діяльності ОУН-УПА, яка за кілька років оприлюднює висновки зі своєї роботи. 1998 року Президент підписує указ «Про встановлення Дня пам'яті жертв голодомору», по всій Україні зводяться пам'ятники жертвам тоталітаризму та Голодомору, а у 1999 р. відбулося відкриття меморіального комплексу пам'яті жертв Чорнобилю «Коло пам'яті» і «Курган-могила». 2003 року відповідно до Розпорядження Президента Л. Кучми в нормативно-правовій базі з'явився символічний образ Героїв Крут. У 1999 році Указом Президента було запроваджено День Соборності.

Синхронно з національним нарративом звучить неорадянський, пов'язаний з коммеморацією подій та персон, які займали чільне місце в радянській історіографії. 1995 року відбувається святкування дня народження Богдана Хмельницького, а 1998 р. відзначається 350-річчя початку визвольної боротьби під проводом Богдана Хмельницько-

¹ Грицак Я. Історія в особах: до формування історичної пам'яті в Україні 1991–2001 рр. // Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід / [Ю. Шаповал, Л. Нагорна, О. Бойко та ін.]; за загальною редакцією Ю. Шаповала. – К.: ІПЕНД, 2013. – С. 235.

го. У 1999 р. в Україні на підставі Указу Президента Л. Кучми відзначали «60-річчя возз'єднання українських земель в єдиній Українській державі», що в контексті західної історіографії прочитується як відзначення на державному рівні нападу радянських та німецьких військ на Польщу, внаслідок якого до України приєдналися західні області. У 1999 р. з'явився Указ Президента про святкування Дня захисника Вітчизни 23 лютого. У 2001 р. було підписано Указ «Про день партизанської слави», відзначення якого продовжувалося в 2007–2010 рр. У 2002 р. Л. Кучмою було видано указ про відзначення 60-ї річниці створення підпільної молодіжної організації «Молода гвардія». Усі нормативні документи свідчать, що активно підтримуються радянські стереотипи й міфи, суголосні з історичною політикою сучасної Росії.

У контексті амбівалентної політики пам'яті за часів президентства Л. Кучми увиразнюються регіональні музейні практики: саме в цей час з'явилася більшість музеїв, присвячених історії ОУН-УПА та її провідникам². Тобто славнозвісне десятиліття з квазіамбівалентною політикою в царині культури й виразно проросійськими симпатіями можна вважати основоположним у регіональній меморалізації визвольних змагань. Цей факт указує на різнобіжність державної політики та суспільних настроїв, передовсім населення трьох областей (Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської), яке всупереч інтересам політичної еліти, іконізує визвольний рух у численних музеях, витісняючи звітти радянську тематику.

Оцінюючи значення президента В. Ющенка в царині політики пам'яті, Ярослав Грицак зазначає, що він «одержимий минулим і провокував

² Кімната-музей Героїв ОУН-УПА (с-ще Брошнів-Осада, Рожнятівський район, Івано-Франківська обл., 1995 р.); Музей визвольних змагань (м. Надвірна, 1995 р.); Музей визвольних змагань імені Б. Лепкого (с. Жовчів, Рогатинський район, 1995 р.); Тернопільський історико-меморіальний музей політ'язнів (1996 р.); Музей визвольних змагань Галицького району (м. Бурштин, Івано-Франківська обл., 1996 р.); Музей визвольних змагань Прикарпатського краю (Івано-Франківськ, філія у м. Косові, 1997 р.); Музей історії ОУН-УПА Рожнятівщини (с. Брошнів, Рожнятівський район, 1998 р.); Музей національно-визвольної боротьби ОУН-УПА імені Якова Бусола (с. Вишки, Козівський район, Тернопільська обл., 1999 р.); Музей генерал-хорунжого УПА Романа Шухевича (м. Львів, 2001 р.); Історико-меморіальний музей Степана Бандери (с. Старий Угринів, Калуський район, Івано-Франківська обл., 2000 р.); Музей «Борцям за волю України» (м. Городенка, Івано-Франківська обл., 2002 р.); Музей «Борцям за волю України» (с. Копачинці, Городенківський район, Івано-Франківська обл., 2002 р.); Музей історії села та визвольних змагань ім. Романа Шухевича (с. Тишківці, Городенківський район, Івано-Франківська обл., 2004 р.).

історичні дискусії з потреби і без потреби». Історик констатує: «якщо перед Помаранчевою революцією історики скаржилися на брак серйозного обговорення історичного минулого в Україні, то після 2004 року відчувається сильна втома від дискусій на історичні теми»¹. Активним діячем на полі пам'яті стає заснований у 2006 р. за польським взірцем Інститут національної пам'яті. Згідно з Указом Президента України «Про деякі заходи щодо відзначення видатних подій національної воєнної історії» (2009 р.) він мусив розробити «пропозиції щодо визначення переліку Днів української воєнної звитяги та формування реєстру об'єктів і місць, пов'язаних із видатними подіями національної воєнної історії».

Пам'яттєва політика В. Ющенка мала виразний національний і антирадянський характер. Це, з одного боку, означало спробу подолати амбівалентність, а з іншого – насадження однієї нарративної моделі й витіснення іншої, радянської. Складовими національної моделі у варіанті В. Ющенка були три основні чинники.

Перший – це образ Героїв Крут, котрий, незважаючи на неоднозначність в осмисленні самої події, розцінюється як головний символ боротьби проти більшовицької інвазії. Ідея, започаткована ще за президентства Л. Кучми, під час правління В. Ющенка стає іконічною, зі щорічними святкуваннями. Головним об'єктом святкових заходів стає меморіальний комплекс «Пам'яті Героїв Крут»² біля с. Пам'ятне, будівництво якого розпочалося ще в 1990 р. з ініціативи громадськості. Особливістю коммеморативних заходів стає те, що їх відвідував президент³, підкреслюючи цим вагу події в новостворюваному історичному каноні. У 2007 р. коммеморація доповнена оціночною характеристикою «Подвигу Героїв Крут».

Другий чинник – це вшанування жертв Голодомору. Одним із основних проектів В. Ющенка в царині пам'яті було створення «Меморіалу жертв голодомору» в Києві та встановлення традиції щорічного вшанування цієї трагічної сторінки в історії України. Коммеморативні практики, пов'язані з Голодомором, вважають найуспішні-

шими пам'яттєвими проектами В. Ющенка, які сприяли посиленню уваги до цієї події та підвищили рівень консолідації українського суспільства навколо свого історичного минулого⁴.

Цього не скажеш про третій чинник національної моделі – вшанування героїв ОУН-УПА. Як уже зазначалося, протягом президентства Л. Кучми проводилася активна наукова робота з вивчення феномена українського визвольного руху, але її результати ніяк не позначилися на царині державного управління. Тільки протягом каденції В. Ющенка ця тема стала об'єктом уваги на державному рівні, саме в цей час з'явилася більшість пам'ятників Бандері. У 2007 р. Президент В. Ющенко підписав Указ «Про відзначення 65-ої річниці створення Української повстанської армії», він згадував воїнів УПА під час святкувань Дня Перемоги та при інших нагодах, прагнучи вписати їх в український історичний канон. Значних успіхів, однак, це не мало. Як свідчать науковці, кількість тих, хто ставиться негативно до УПА, зменшилась впродовж 2006–2007 рр. з невиразної більшості (52 %) до меншості (46 %), але, окрім Західної України, УПА не викликає виразно позитивного почуття⁵. Під кінець своєї каденції Президент В. Ющенко посмертно нагородив С. Бандеру та Р. Шухевича званнями Героїв України, що викликало неоднозначний резонанс в українському суспільстві та за кордоном.

Оцінюючи культурну політику В. Ющенка, треба відзначити, що протягом його каденції склалися сприятливі умови для відкриття музеїв. Зокрема, експозиційні кімнати в приміщенні Київського меморіалу отримують статус музею советської окупації (2007 р.). Протягом 2008–2009 рр. створюється згаданий комплекс «Меморіал жертв голодомору», у 2009 р. відкривається Національний музей-меморіал жертв окупаційних режимів «Тюрма на Лонцького» у Львові, філіал Обласного музею визвольної боротьби імені Степана Бандери, Меморіальний комплекс «Дем'янів Лаз» в Івано-Франківську. Прикметно, що всі музеї⁶,

¹ Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Стара історія на новий лад. – К.: Критика, 2011. – 176 с.

² До його складу входить монумент битви під Крутами, символічна могила-курган, каплиця, озеро у формі хреста, музейна експозиція, розміщена в старовинних залізничних вагонах.

³ Станція Крути. День пам'яті. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://svoboda.fm/politics/ukraine/195529.html>.

⁴ Ситуація з політичними іграми навколо теми голодомору під час президентства В. Ющенка, однак, виявляє багато вибухових сюжетів. Див. про це детально: Касьянов Г. В. Историческая политика и «мемориальные» законы в Украине: начало XXI в. // Историческая Экспертиза. – 2016. – № 2. – С. 28–57.

⁵ Грицак Я. Історія в особах: до формування історичної пам'яті в Україні 1991–2001 рр. // Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід / [Ю. Шаповал, Л. Нагорна, О. Бойко та ін.]; за загальною редакцією Ю. Шаповала. – К.: ІПЕНД, 2013. – С. 242.

⁶ Статус національного також отримує Державний історико-меморіальний заповідник «Бабин Яр».

окрім першого, отримують статус національних, чим підкреслюється їхня визначальна роль у конструюванні новочасної політики пам'яті¹.

Якщо підсумовувати політику пам'яті за часів В. Ющенка, то слід сказати, що її цілеспрямований національний вектор не сприяв консолідації українського суспільства, радше навпаки, викликав ще більшу регіоналізацію, поділеність уявлень громадян про історичне минуле та їхнє бажання відстояти свою версію. Це яскраво помітно в комеморативних заходах. Наприклад, у Луганську відкрили музей жертвам Помаранчевої революції², пам'ятники жертвам УПА з'явилися в Сімферополі (2007 р.) та Луганську (2008 р.), у селі Улановому (Сумська область) постав пам'ятник односельчанам, що «загинули від рук бандитів ОУН-УПА у Західній Україні» (2008 р.).

Президентство В. Януковича відзначається діаметрально протилежною політикою пам'яті порівняно з його попередником³. Вона виявилася в підважуванні, спростуванні, профанації чи запереченні основних чинників, які В. Ющенко закладав у національну модель. Описуючи специфіку святкування пам'яті Героїв Крут, Світлана Набок звертає увагу на зміни в риторичній, яка виявляє непослідовність і профанацію вшановуваної події. У 2011 р. В. Янукович убачав у крутянських подіях «подвиг українських юнаків, які загинули, захищаючи свою державу». Наступного, 2012 р., було акцентовано «велику відповідальність наставників і командирів за рішення, які вони приймають», тобто зміст події було зведено до рівня тактичної помилки. У 2013 р. загальний зміст події змінився з «нагадування про відповідальність командирів» у «приклад патріотизму та любові до рідної землі»⁴.

¹ Визнаючи роль В. Ющенка у створенні сприятливих умов для відкриття музеїв, треба вказати на визначальну роль приватної ініціативи, громадських організацій, регіональних еліт у створенні та функціонуванні вищезгаданих музеїв. Прикметною, до прикладу, є роль Романа Круцика у створенні Меморіального комплексу «Дем'янів Лаз» та Музею совєтської окупації.

² Гребенюк Я. У Луганську відкрили пересувний «Музей жертв Помаранчевої революції» у десятих «примірниках». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.mobi/a/968356.html>.

³ В. Янукович змінив директора Інституту національної пам'яті, що свідчить про зміну політики пам'яті. Посаду обійняв історик, член ЦК Компартії України Валерій Солдатенко.

⁴ Набок С. Держава і політика пам'яті: досвід чотирьох Президентів України // Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід / [Ю. Шаповал, Л. Нагорна, О. Бойко та ін.]; за загальною редакцією Ю. Шаповала. – К.: ІПІЕНД, 2013. – С. 266.

В. Янукович кардинально змінив оцінку суті Голодомору, яка більше відповідала російським інтересам. Виступаючи в Європарламенті, він заявив, що не вважає Голодомор геноцидом українського народу. Хоча напередодні вересневого візиту Януковича до США на офіційному веб-сайті президента відновили рубрику про Голодомор (ліквідовану одразу після зміни влади), це не змінило нової офіційної оцінки цієї події як страшної трагедії, спільної для народів СРСР⁵.

Найбільш радикально політика В. Януковича була спрямована на десакралізацію ОУН-УПА та їхніх лідерів. Донецький суд визнав незаконними укази Ющенка про присвоєння звань Герой України Бандері та Шухевичу, аргументуючи це тим, що обидва нагороджені посмертно діячі не були громадянами України. Напередодні 9 травня в центрі Києва відкрилася виставка «Волинська різанина: польські і єврейські жертви ОУН-УПА», присвячена етнічній чистці на Волині 1943 р. Організував цей захід депутат Верховної Ради від Партії регіонів Вадим Колесніченко, який представив виставку як ініціативу «російськомовних українців»⁶.

Апеляція до радянського стала одним з наріжних каменів політики Януковича. Юрій Луканов наголошує: «...президент, виступаючи з нагоди річниці Декларації про державний суверенітет, не згадав ані Київську Русь, ані козацьку державу, ні Українську Народну Республіку. Відзначив лише одне коріння незалежності – в близькій йому за духом УРСР. У телевізорі щодня показують Януковича, який зустрічається з підлеглими і картинно дає неперевершені за своєю глибиною настанови. Такий собі модернізований Леонід Брежнєв, який мудро вказував народу, що “економіка має бути економічною”»⁷.

Символічним оприявленням проросійської та прорадянської політики В. Януковича став скандал навколо погруддя Сталіна. Він був розміщений у 2010 р. на території обласного комітету КПУ в Запоріжжі, а 7 листопада 2011 р. встановлений пам'ятник Сталіну в його скляній прибудові.

У музейній справі часів президентства Януковича помітно кілька тенденцій. По-перше, відкриваються кілька музеїв, присвячених визвольній

⁵ Портнов А. Історична політика президента Януковича. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://polit.ua/articles/2010/11/11/history.html>.

⁶ Там само.

⁷ Луканов Ю. Янукович почав нагадувати Брежнєва. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.ua/articles/comments-newspaper/_anukovich-pochav-nagaduvati-brezhnyeva/350959?mobile=true.

боротьбі, як у Києві, так і в регіонах. Це Музей шістдесятництва в Києві, філія Музею історії міста Києва (2012 р.), Музей визвольної боротьби України (Львів, 2012 р.), Дрогобицький музей «Тюрма на Стрийській» (2012, 2013 рр.). По-друге, оновлюються музеї, які оповідають про радянську славу, як, наприклад, Музей історії шахти «Центральна-Ірміно» та стаханівського руху в м. Ірміно Луганської обл. (ств. 1962 р., оновлений 2011 р.). По-третє, посилюється приватна ініціатива в музеєфікації радянського минулого. Народні музеї почали з'являтися ще за каденції В. Ющенка. До прикладу, музей «Радянська школа» (Колочава, 2006), «Музей тоталітарного періоду або самодіяльний музей засобів управління та економічної літератури тоталітарного періоду» (Тернопіль, 2009).

У 2010-х рр. кількість приватних музеїв помітно збільшується, що суголосне зі східноєвропейськими практиками музеєфікації комунізму. Після «викривавчих» 1990-х із критично-засуджуючою оцінкою політичної та соціально-культурної складової комунізму вектор інтересу у 2010-х повертає до осмислення радянської щоденності. Серед найяскравіших зразків цього повороту можна назвати такі українські музеї: «Парк радянського періоду» (с. Фрумушиканова, Одеська обл. 2011 р.), музей «Шампань» (Всеукраїнський воєнно-патріотичний центр-музей «Шампань», 2011 р.), музей історії України радянської доби на приватних засадах (с. Будище, Черкаський район, 2011 р.), «Машина часу» (Дніпропетровськ, 2013 р.).

Революція Гідності знаменувала протест не тільки проти корумпованої проросійської влади, а й проти радянської спадщини, яка все ще домінувала на топографічному рівні, у державному управлінні, у мисленні й поведінці українців. «Ленінопад» як інтегральна подієва частина Майдану знаменував брутальний, але вимушений виступ супроти забронзовілої радянської спадщини, демонструючи готовність українців свідомо й назавжди відмовитися від символів колоніалізму.

На початок 1990 р. в Україні налічувалося 5015 пам'ятників Леніну. Незважаючи на укази президентів Леоніда Кравчука в 1991 р. та Віктора Ющенка в 2007 р. про демонтаж пам'ятників та зміну топонімічних назв, пов'язаних із комуністичним режимом, пам'ятники Леніну у 2010 р. стояли у 2692 містах і селах.

Щоб унаочнити міру радикальної зміни, яка відбулася протягом Майдану, покликаюся на статтю Петра Кралоюка «Український мазохізм, або

наш Ленін», опубліковану на сайті Радіо Свобода (22.04.2013), у день народження Леніна, за кілька місяців до Революції Гідності. Автор осмислює феномен українського мазохізму, який виявляється в чутливості українців до своїх катів, передовсім до Леніна, пам'ятники якому знаходилися по всій Україні. Він емоційно апелює: «А ось в Україні повсюдно зустрічаємо пам'ятники людині, яка зробила чи не найбільше зла її народові. Маю на увазі Леніна. Існування цих пам'ятників, як і численних вулиць Леніна, населених пунктів із назвою Ленінське сприймається в нас як щось цілком нормальне. Більше того – ті, хто намагається зруйнувати ці пам'ятники, зазнають переслідування з боку державних структур. З цим ми не раз зустрічалися за часів незалежної України. І, певно, будемо зустрічатися»¹.

«Ленінопад» розпочався 8 грудня 2013 р., коли був знищений пам'ятник біля Бессарабського ринку в Києві. Знаковими подіями у процесі «ленінопаду» вважаються демонтаж пам'ятника більшовицькому вождю в центрі Дніпропетровська 22 лютого 2014 р. та Харкова 28 вересня 2014 р. Географія та масштаб «ленінопаду» вражаючі: за підрахунками протягом Майдану та після нього в Україні в різний спосіб демонтовано 857 пам'ятників Леніну та 130 більшовицьким лідерам². За іншою інформацією³, ці цифри значно більші. Станом на 12 січня 2016 р. демонтовано 910 пам'ятників Леніну (інформація на лютий 2016 р.).

Емпіричний аналіз дозволяє стверджувати, що «ленінопад» відбувався там, де домінує україноцентрична позиція. Пам'ятники Леніну залишилися в основному в Донецькому регіоні, який сьогодні не контролюється українською владою. Цей приклад переконує в тому, що існує міцний і нерозривний зв'язок сучасної імперської політики Кремля з радянськими колонізаторськими практиками.

Період постмайдану і президентство П. Порошенка відзначається активізацією політики пам'яті з домінуванням націєтворчих тенденцій й витісненням неорадянських. Основою новочасної культури пам'яті є поміркована версія українського національного нарративу. Зумовлюючими

¹ Кралоюк П. Український мазохізм, або наш Ленін. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/24964237.html>.

² Кінець ленінізму. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Infographics/152483>.

³ Пам'ятники Ленину, снесённые на Украине с декабря 2013 года (список, фотографии). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://leninstatues.ru/leninopad/>.

чинниками такого спрямування стали громадські ініціативи та трагічні соціополітичні події в Криму та на сході країни.

Майдан загострив проблему рецепції радянського минулого й мобілізував усіх мнемонічних акторів, серед яких вирізняється держава, у регулюванні політикою пам'яті. «Народна» декомунізація стимулювала ініціативу державних органів. 2015 рік став переломним у політиці пам'яті про радянське минуле. Пройшовши через переформатування¹, одним із найактивніших державних мнемонічних акторів наразі виступає Інститут національної пам'яті², який регулює кардинальні зміни в сучасному хронотопі.

Серед найбільш помітних і важливих змін слід відзначити реформи в календарі національних свят, ідеться про День Перемоги та День захисника Вітчизни. Неоднозначність у сприйманні війни, болісний відхід від колишніх стереотипів, особливість «української» долі в контексті війни зумовили рішення про гібридний варіант святкування у 2015 р.³: 8 травня разом із Європою Україна вшанувала пам'ять загиблих у Другій світовій війні, що мусить похитнути базовий міф про війну як переможний похід, винятковість радянського народу як головного переможця у війні. 9 травня, у звичний ще з радянських часів святковий день календаря, відзначався подвиг солдатів у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками. Прикметно те, що в обидва дні говорилося не про радянську перемогу, а про український внесок у цю перемогу солдатів, які перебували в різних таборах різних країн, що воювали проти нацистської Німеччини. Уперше слово

«радянське» висунуте на маргінес словом «український»: це чи не найбільша символічна перемога над радянсько-російською версією війни та чи не найрезультативніший крок у конструюванні новочасної української тожсамості. Звісно, ідеться про концепцію, а не про синусоїду соціальних настроїв. Але вже те, що Україна вперше спромоглася на вироблення такої концепції та цілеспрямоване впровадження її в комеморативних практиках 9 травня, сигналізує про зрушення в культурній політиці.

Якщо травневі святкування відзначилися стратегією примирення радянської спадщини з її новочасною ревізією й намаганням знайти «серединний» та «поміркований» варіант комеморативних практик, то свято Дня захисника Вітчизни зазнало радикальних змін. Уперше з ініціативою скасувати святкування «радянського» Дня захисника Вітчизни 23 лютого Президент України Петро Порошенко виступив під час своєї промови на День Незалежності України в 2014 р. 14 жовтня президент підписав указ про святкування Дня захисника Вітчизни в цей день і цим водночас скасував інший указ про святкування його 23 лютого. У 2015 р. Верховна Рада зробила 14 жовтня вихідним днем, підкресливши цим винятковий статус цього свята. Такі зміни в календарі засвідчують розрив із російською мілітарною парадигмою та вказують на спадкоємність та пов'язаність із українською військовою історією, передовсім козацькою.

Зміни в календарі тісно пов'язані зі змінами в топоніміці, які спрямовані на створення нового ціннісного простору, котрий стимулює декомунізаційний закон. Завдяки старанням співробітників Інституту національної пам'яті у квітні 2015 р. український парламент прийняв закон про декомунізацію, який передбачає заборону використання радянських символів, зміну топоніміки тощо та фіксує чітке ставлення держави до радянської спадщини, її намагання назавжди розпрощатися з комуністичним минулим. Підводити підсумки декомунізації ще зарано⁴, але кілька спостережень видаються очевидними.

По-перше, упровадження закону виявило значну міру інертності українського суспільства до

¹ Змінилося тлумачення Інституту з академічної установи на управлінську, до якої на конкурсній основі потрапило багато молодих майданівців.

² Про діяльність Інституту див. більше: Касьянов Г. К десятилетію Украинского института национальной памяти (2006–2016). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/1755-georgij-kas-yanov-k-desyatiletiju-ukrainskogo-institutu-natsionalnoj-pamyati-2006-2016>.

³ Новий зміст відзначення Дня пам'яті та примирення і Дня Перемоги включає в себе:

- переосмислення подій II Світової війни, руйнування радянських історичних міфів, чесний діалог навколо складних сторінок минулого;
- рівне вшанування пам'яті кожного, хто боровся з нацизмом, підкреслення солідарності та бойового братерства усіх Об'єднаних Націй, як держав, так і бездержавних тоді народів (євреїв, українців та ін.);
- перенесення акценту з історії воєнних дій на історії конкретних людей, а відтак відмову від святкування на користь вшанування.

Символ відзначення Дня пам'яті та примирення і Дня Перемоги – червоної мак. Гасло «1939–1945. Пам'ятаємо. Перемогаємо» (<http://www.memory.gov.ua/page/8-9-travnja-materiali-dlya-zavantazhennya>).

⁴ Про специфіку та складнощі впровадження закону див.: Shevel O. Decommunization in Post-Euromaidan Ukraine: Law and Practice // PONARS Eurasia Policy Memo No. January 2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ponarseurasia.org/memo/decommunization-post-euromaidan-ukraine-law-and-practice>; Касьянов Г. В. Историческая политика и «мемориальные» законы в Украине: начало XXI в. // Историческая Экспертиза. 2016. – № 2. – С. 28–57.

потреби змінювати топоніміку, що може бути пояснено значним запізненням цього процесу та зосередженістю на значно важливіших економічних та соціальних проблемах. По-друге, стало зрозуміло, наскільки важко відрізнити ідеологічно небезпечну вагу радянського від його «історичної вартості», мистецького значення його артефактів. Найяскравішим зразком такої проблеми стала дискусія навколо демонтажу барельєфа на фасаді Українського дому¹. По-третє, увиразнилася проблема новочасних героїв. За свідченнями директора Інституту національної пам'яті Володимира В'ятровича, наразі одним із найуживаніших топонімів є назви, пов'язані з героями Майдану, Небесною Сотнею². Незважаючи на підвищення позитивного ставлення українського суспільства до оцінки ОУН-УПА, яке демонструють соціопитування³, викликає тривогу надмірна глорифікація та героїзація, вербально заявлена в провокативній назві повідомлення «Бандера – “новий Ленін”?»». Проблему ОУН-УПА в контексті топонімічних воєн найяскравіше ілюструє перейменування Московського проспекту в Києві на проспект Бандери⁴.

Інститут національної пам'яті проводить також активні заходи, пов'язані зі створенням меморіалів та музеїв. Однією із найбільш виразних постає ідея про створення Національного пантеону. У січні 2015 р. з'являється Постанова Верховної Ради «Про увічнення пам'яті Героїв України, які віддали своє життя за свободу і незалежність України», що передбачає «створення у центральній частині столиці України місті-герої Києві Українського національного пантеону (Меморіального комплексу)». 26 серпня 2015 р. президент видав указ «Про заходи щодо створення меморіалу українських героїв», яким доручив уряду вжити заходів зі створення в столиці Українського меморіалу. Інститут також ініціює створення Музею

Майдану, присвяченого меморалізації подій Революції Гідності та Героїв Небесної Сотні. Музей вже має виставковий потенціал та свого директора. Ним став Ігор Пошивайло, колишній заступник директора музею Гончара та автор виставок про Майдан.

Музейні ініціативи Інституту національної пам'яті відбуваються в контексті значної активізації в царині музейної політики. Майже одночасно із затвердженням закону про декомунізацію Міністр культури оголосив про створення музею комунізму й навіть запропонував розмістити експозицію на території музею в Пирогові (Національний музей народної архітектури та побуту України)⁵, вона запланована як продовження експозиції «Радянське село». 1 липня 2015 року рішенням Київської міської адміністрації оголошено про створення нового музею радянської окупації.

Протягом 2015 р. відбулося перейменування двох стратегічно важливих для формування колективної пам'яті музеїв. Назву «Національний музей “Меморіал пам'яті жертв голодоморів”» змінено на «Національний музей “Меморіал жертв голодомору”» (наказ підписано 31 липня 2015 р.), що свідчить про спрямованість політики на підкреслення ексклюзивної ролі голодомору 1932–1933 рр. у національній моделі історії ХХ століття і про нову спробу узаконити статус голодомору як геноциду на українському та світовому рівні. Слід зауважити, що було змінено кадровий склад музею та розпочаті засідання робочої групи зі створення музейної експозиції.

«Національний музей історії Великої Вітчизняної війни» названо «Музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс» (наказ підписано 16 липня 2015 р.)⁶. Таке перейменування свідчить про намір відмежуватися від «спільної» радянської та пострадянської візії історії. Окрім того, змінено назву одного з підрозділів музею: тематично-реліквійна експозиція «На чужих війнах і трагедія і доблесть Афгану» втратила другу частину назви, яка була пов'язана з нарацією героїчності.

¹ Чому спилують барельєфи на Українському домі? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://hromadskeradio.org/programs/rankova-hvylya/chomu-spylyuyut-barelyefy-na-ukrayinskomu-domi>.

² Бандера – «новий Ленін»? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dyvys.info/2016/10/15/bandera-naryedestali-skilky-naspravdi/>.

³ Уперше прихильників визнання УПА в Україні більше, ніж противників, – опитування. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.depo.ua/ukr/politics/upersheprihilynikiv-viznannya-upa-v-ukrayini-bilshe-nizh-12102015123100>.

⁴ 7 липня 2016 року на пленарному засіданні сесії Київської міської ради депутати проголосували за перейменування Московського проспекту на проспект Степана Бандери. Голосуванню передувало громадське обговорення, у ході якого на сайті КМДА 3146 респондентів підтримали перейменування, а 2548 – висловились проти.

⁵ Повалені пам'ятники «вождів» можна розмістити у Пирогово – міністр культури. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dt.ua/UKRAINE/povaleni-pam-yatniki-vozhdiv-mozhna-rozmistiti-u-pirogovo-ministr-kulturi-173106_.html.

⁶ Існують твердження, що музей перейменовано не тому, що видано закон про декомунізацію, а тому, що таке рішення прийняв колектив у результаті копійної роботи. Див., наприклад, коментарі Лесі Гасиджак, головного редактора порталу «Музейний простір»: <https://rozmova.wordpress.com/2015/09/30/lesya-hasydzak-2/#more-9297>.

Варто також зауважити виставкову активність музеїв у репрезентації радянського минулого. У кінці лютого 2016 р. майже одночасно працюють виставки на радянську тематику: виставка у Національному музеї історії України «Мистецтво на службі радянської пропаганди» (27 лютого) та виставка у дніпропетровському музеї «Літературне Придніпров'я» (куратор Ірина Мазуренко) «Серп і молот...: прощання з совком» (24 лютого).

В осмисленні новочасних тенденцій конструювання пам'яті про комунізм цікавим є питання про участь у цьому процесі регіональних еліт. 9 грудня 2015 року в Запорізькому державному університеті відкрилася кімната-музей радянського побуту. У кімнаті завбільшки 15 кв. м студенти історичного факультету зібрали понад 400 експонатів повоєнних часів. Один з ініціаторів створення музею, доцент кафедри новітньої історії України ЗНУ Тетяна Грушева стверджує: «Наш музей сьогодні – це стилізація радянської епохи та побуту звичайної радянської квартири, речі зібрали студенти та викладачі ЗНУ. Збирали трохи більше року. У нас тут і прикраси, і листи, друкарська машинка 30-х років, навіть радянська косметика. До музею можуть потрапити всі охочі, окрім цього, ми тут будемо проводити практичні заняття для наших студентів»¹. У приватній розмові Т. Грушева підтвердила суто пізнавально-навчальний статус музею.

Однак відкриття цього музею викликало неочікуваний для його організаторів резонанс у ЗМІ. Окрім нейтрально-інформативних повідомлень, з'явилися такі, що ставили під сумнів доцільність його появи, розцінюючи музей як засіб пропаганди. До дискусії долучився Владислав Мороко, директор департаменту культури, туризму, національностей та релігій Запорізької ОДА, фаховий історик. В інтерв'ю про заходи з декомунізації в області від 23.12.2015, названому «Ми приберемо всю радянщину», він підтримав появу музею радянського побуту, і навіть більше – анонсував появу експозиції про радянську номенклатуру в Запорізькому краєзнавчому музеї. В. Мороко заявляє: «Ми хочемо показати реальні речі, номенклатурну ієрархію. Тому що кожний райком мав свої столи, свої стільці, свої вимоги та права. Наприклад, секретар райкому

міг брати квитки за державні кошти лише у плацкарті, а секретар обкому – вже купейні. Взагалі, ми хочемо показати побут не тільки радянської людини, а й номенклатури. Люди мають знати, що радянські часи не були ідеальними. І спроба декого розповісти про соціалістичний Едем в СРСР – брехня. Насправді, не все було так добре та справедливо. [...] Тому, ми маємо показати на прикладі цих елементарних речей, який ганебний побут і життя насправді були за радянських часів, як усі ходили майже однаково одягнені. Щоб провести корпоративний аналіз і порівняти побут радянських людей періоду “развітого соціалізму” та побут “загніваючого капіталізму”, потрібні ось такі виставки»².

Інтерес до радянської щоденності також виявляють дві соціальні групи у фейсбуці: Віртуальний музей побуту в СРСР та «Музей СРСР – і сміх, і гріх». Їхня поява сигналізує про кілька чинників. По-перше, роль інтернет-ресурсів у формуванні політики пам'яті. По-друге, створення діалогового простору, покликаною виявити соціальні настрої. По-третє, мобілізація спільноти для створення пам'яткових проєктів.

Ініціатор створення групи «Музей СРСР – і сміх, і гріх» – Ярослава Музиченко, колишній співробітник Національного музею «Меморіал жертв голодомору» та теперішній співробітник Національного музею історії України, тобто людина з музейним досвідом. Окрім того, цей досвід здобутий у двох провідних музеях, один із яких можна визнати за провідний у постулюванні ідеї віктимізації. У повідомленні за 6 лютого 2016 р. Ярослава Музиченко пише: «Потрібен музей сср. Не винятково терору чи тоталітаризму – а звичайнісінького побуту. Буденний посуд, упаковки продуктів, вигляд крамниць, шкіл, підручників... Першотравневі демонстрації, політінформації, вміст преси для дітей. Черги за пральним порошком і авоськи за кватирками – замість неіснуючих холодильників. Сухарі на чорний день. Вигляд крамниць для партапаратників, апартаменти номенклатури. Історія з “вивітненням” людських заощаджень з ощадбанку сср. І багато іншого. Як може людина зрозуміти, з якої неволі ми вийшли, коли не побачить такої експозиції, створеної творчо, з гумором, хай навіть віртуальної?».

¹ Музей радянського побуту відкрили у Запорізькому національному університеті. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1528474-muzey-radyanskogo-pobutu-vidkriili-u-zaporizkomu-natsionalnomu-universiteti>.

² Мороко В. Ми приберемо з Запоріжжя всю радянщину. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrinform.ua/rubric-society/1935040-vladislav-moroko-direktor-departamentu-kulturi-turizmu-natsionalnostey-ta-religij-zaporizkoji-oda.html>.

Поява музею радянського побуту в рік проголошення й запровадження декомунізації¹, створення соціальних спільнот, які виявляють зацікавлення в поліваріантному зображенні радянського минулого, у той час, коли на рівні держави оголошується розрив із комуністичним минулим та в черговий раз посилюється жертвність як основний рецептивний принцип, значно проблематизує питання про сутність і стратегії музеєфікації комунізму в Україні. І музей радянського побуту, і основні засади соціальних спільнот свідчать про те, що існує бажання створити не однорідний, а поліморфний образ радянського минулого, який представлятиме різні свідчення, урахувуючи й радянський побут. Така багатовимірна експозиція закликатиме до альтернативних прочитань і до погоджених висновків щодо радянського минулого.

Отже, у новочасній музеєфікації комунізму в Україні прослідковуються дві тенденції. Державні ініціативи пов'язані з музеєфікацією та осмисленням травматичного досвіду радянського минулого. Регіональні та приватні ініціативи часто націлені на створення більш нейтрального, поміркованого образу СРСР.

Оцінюючи політику пам'яті за 25 років незалежності, можна сказати, що виробилася основна тенденція щодо репрезентації радянського минулого та різні підходи у формуванні політики пам'яті про радянську спадщину. Основою національного наративу є принцип віктимізації, тобто представлення українців як жертв радянського тоталітаризму. Звідси увага на сталінських репресіях, Голодоморі, Афганській війні та Чорнобилі. За останні роки значно зросла роль нарації героїчності, що пов'язано з глорифікацією визвольних змагань, у контексті воєнної пропагандистської політики зокрема. Щодо імплементації політики пам'яті на державному рівні, то вона має характер руху від опозиції.

Політика пам'яті за президентства Л. Кравчука в певному сенсі націлена на *подолання* комуністичної спадщини, передовсім її сталінського періоду. За президентства Л. Кучми продовжується тенденція віктимізації як основного принципу в оцінці сталінського періоду, але в усьому іншому

спостерігається намір *примиритися* з радянським минулим. Тобто до Помаранчевої революції в оцінках радянського минулого переважав принцип селективності, за яким злочинним визнавався тільки сталінський (тоталітарний) період. Політика пам'яті за президентства В. Ющенка націлена на радикальний *розрив* із радянською спадщиною, у цьому процесі створення мнемонічних акторів та символічних місць пам'яті відіграє значну роль. За президентства В. Януковича відбувається *адаптація* радянських схем мислення і управління до капіталістичних умов, зловживання якими спричинило появу Майдану. Революція Гідності засвідчила колапс співіснування двох наративних форм, застосовуваних досі, – радянської та національної, й стимулювала активність і громадян, і державних органів у створенні нової політики пам'яті. Два роки президентства П. Порошенка засвідчують, що ведеться цілеспрямована робота з вироблення нової політики пам'яті про комуністичне минуле, націленої на *декомунізацію* різних сфер життя.

Оцінюючи увагу державної політики в царині музейної справи, слід відзначити, що тільки В. Ющенко під час свого президентства сприяв музеєфікації трагічного радянського минулого, й надаючи статус «національних» кільком музеям, чітко продемонстрував пріоритетні напрями політики пам'яті. Державні музеї рухаються у фарватері державної політики пам'яті, зосереджуючись на меморалізації ідеї віктимності, тому в них переважають теми сталінських репресій, Голодомору, Чорнобилі та Афганської війни.

Музеєфікація теми сталінських репресій проводиться з постійною періодичністю. Першим постав Національний історико-меморіальний заповідник «Биківнянські могили». Міжнародний меморіал жертв тоталітаризму 1937–1941 рр. у 1994 р., трохи згодом, у 1996 р., – Тернопільський історико-меморіальний музей політв'язнів. Нещодавно з'явився Дрогобицький музей «Тюрма на Стрийській» (2012, 2013), у процесі побудови перебуває львівський музей «Територія Терору». Теми Голодомору, Чорнобилі фокусовані в центральних київських музеях і виявляють специфіку державної інтерпретації цих історичних подій. Неоднозначність статусу Афганської війни виявляється в слабкості державної музеєфікації та у посиленні приватної ініціативи у боротьбі за місце в пам'яттєвих проєктах. Прикметно, що ця боротьба не має вираженої регіональної характеристики, музеї Афганської війни можна знайти у всіх регіонах України.

¹ Ініціатор створення музейної кімнати Тетяна Вікторівна Грушева в інтерв'ю від 09.02.2016 р., відповідаючи на моє питання про ідею створити музей, підкреслила, що задум з'явився ще до подій Майдану, тобто не в контексті постмайданної активізації пам'яті про радянське минуле. Однак поява музею саме в кінці 2015 р., який характеризувався підвищеною чутливістю до теми радянської спадщини як з боку держави, так і з боку рядових громадян, сприяла як інформаційна бомба.

Нарація опору й героїчності має виразну регіональну характеристику й пов'язана з іконізацією ОУН-УПА. Незважаючи на неоднозначну державну політику в оцінці цих явищ, у Галичині налічується більше 25 різних музеїв, присвячених меморалізації визвольного руху та його очільників. Показово те, що вони з'являлися незалежно від політики з «центру», більшість із них постала протягом президентства Л. Кучми. Безумовно, постає питання про те, що ці музеї через різні причини не можуть похвалитися частим відвідуванням, тобто їхня рецепція неактивно зчитувана, а це означає, що вони не можуть значно впливати на політику пам'яті. Однак кількість цих музеїв та способи нарації (героїзація, сакралізація, глорифікація, іконізація) явно вказують на намаган-

ня відвоювати місце в колективній пам'яті про ХХ століття.

Протягом 25 років, особливо з другої половини 2000-х, паритетну роль у формуванні пам'яттєвих проектів поступово й неупинно починають відігравати музеї, створені за ініціативи локальних громад чи приватних осіб. Це передовсім проекти колекціонерів, туристично-бізнесові проекти та університетські кімнати-музеї. Їх об'єднує бажання сформувати образ радянського повсякдення, тобто створити нейтральний образ комунізму, часто поданий крізь призму особистого досвіду. Індивідуальні музейні проекти, виявляючи інтереси певних генерацій та соціальних категорій, створюють конкуренцію державним нараціям, значно розширюючи інтерпретаційну парадигму мнемонічних проектів.